

Sociale en culturele achtergronden van vrouwenhandel

Jan Nijboer, Judith Vocks, Rijk van Dijk

Volgens de huidige Nederlandse wetgeving is alleen bij seksuele uitbuiting sprake van mensenhandel. Slachtoffers van mensenhandel zijn niet altijd onwetend over het soort werk waarin zij terechtkomen en verblijven ook niet per definitie illegaal in Nederland, maar de schending van fundamentele mensenrechten door de uiteindelijke exploitatie in de prostitutie is essentieel. In dit artikel beperken we ons tot de vrouwelijke slachtoffers van mensenhandel. Naar mannen en jongens in de prostitutie is wel onderzoek gedaan, maar over mannelijke slachtoffers van mensenhandel bestaan nauwelijks gegevens.

De herkomst van slachtoffers van vrouwenhandel verschilt per transit- of bestemmingsland en verandert in de loop van de tijd. Een beperkt aantal regio's en landen komen telkens weer naar voren, met name Centraal en Oost-Europa, West-Afrika (Nigeria en Ghana) en Azië (Thailand en de Filipijnen). Uit de registratie van de Nederlandse Stichting Tegen Vrouwenhandel (STV) blijkt dat de meeste slachtoffers van vrouwenhandel die in Nederland worden aangetroffen, uit Centraal en Oost-Europa afkomstig zijn, vooral uit Bulgarije, Tsjechië, Polen, Rusland, de Oekraïne, Litouwen en Roemenië. De gebruikte routes komen vaak voort uit historische banden of geografische factoren. Daarnaast zijn er bestaande samenwerkingsverbanden in de sfeer van de georganiseerde criminaliteit. Daarbij moet eerder gedacht worden aan netwerken van dadergroepen die in wisselende samenstelling opereren dan aan strak geleide illegale handelsorganisaties. Er lijkt nauwelijks sprake van een vermenging van mensenhandel met andere vormen van georganiseerde criminaliteit (IRT-NON, 1997; De Ruyver e.a. 1999; BKA, 2000; Aronowitz, 2001; IOM, 2001).

In de laatste twintig jaar is het aantal vrouwen dat op zoek is naar op zoek naar een beter leven in een ander land drastisch gestegen. Hoewel dwang en misleiding bij vrouwenhandel een zeer belangrijke rol spelen, is het onjuist om slachtoffers slechts een passieve rol toe te kennen. In een minderheid van de gevallen worden de slachtoffers met geweld en tegen hun wil ontvoerd. Vaak kiezen vrouwelijke slachtoffers min of meer bewust voor werk in de prostitutie in het Westen. De toegenomen migratie van vrouwen heeft mede een toename in prostitutiemigratie tot gevolg gehad. Vrouwenhandel, als uitwas van prostitutiemigratie, wordt vanuit deze optiek geplaatst binnen de ruimere context van (arbeids-)migratie (Vocks en Nijboer, 1999; Okólski, 2000; Van Impe, 2000).

Voor de verklaring van vrouwenhandel als negatief bijverschijnsel van migratie moet rekening worden gehouden met de motieven en achtergronden van (potentiële) slachtoffers. Sociale, culturele, economische en politieke omstandigheden beïnvloeden de daarmee samenhangende keuzeprocessen waardoor vrouwen een verhoogd risico lopen om slachtoffer van vrouwenhandel te worden.

In dit artikel houden we ons bezig met enkele belangrijke factoren in die keuzeprocessen en in het verlengde daarvan met de vraag, hoe het komt dat slechts enkele specifieke landen of regio's zo'n onevenredig groot aandeel leveren in het aantal slachtoffers van vrouwenhandel. Het antwoord op deze vragen wordt gezocht aan de hand van beschrijvingen van Centraal en Oost-Europa en Nigeria. Het empirisch materiaal is ontleend aan onderzoeken over Centraal en Oost-Europa (Vocks en Nijboer, 1999) en Nigeria (Van Dijk e.a., 2000)¹⁴.

Centraal en Oost-Europese landen

Sinds de val van de muur in 1989 en de politieke omwenteling in de Sovjet Unie in 1991 hebben zich in Centraal- en Oost Europa in hoog tempo ingrijpende politieke en

¹⁴ Om ruimte te sparen worden niet alle verwijzingen in deze publicaties hier opnieuw vermeld.

maatschappelijke veranderingen voltrokken. De vroegere communistische regimes waren niet in staat gebleken om de economische problemen het hoofd te bieden en de economie van nieuwe impulsen te voorzien. De nieuwe regeringen wilden in verhoogd tempo markteconomieën van de grond tillen en begonnen daarom met radicale privatiseringen. Zij zochten aansluiting bij Westerse landen en moedigden Westerse bedrijven aan tot investeringen. De economische omwenteling heeft nog steeds een enorme invloed op het maatschappelijke leven. Direct na het begin van de hervormingen trad er een forse inflatie op en daalde het levenspeil voor het overgrote deel van de bevolking sterk, doordat de loonstijgingen beperkt bleven. Vooral in landen die de hervormingen voor zich uit bleven schuiven, zoals de Oekraïne, nam de geldontwaarding enorme proporties aan. Maar ook de landen die privatiseerden en erin slaagden de inflatie te beteugelen, kregen te maken met een stijging van de werkloosheid, een voor de bevolking nieuw verschijnsel. Door de slechte economische omstandigheden na de val van het communisme is het aantal werklozen dan ook drastisch toegenomen (o.a. Siron e.a., 1999; Okólski, 2000).

Vrouwen worden het meest getroffen door werkloosheid. Ze worden in de regel makkelijker ontslagen en bij het vinden van werk hebben ze - zelfs met een goede opleiding - minder kansen dan mannen. Daarbij zijn veel vrouwen verantwoordelijk voor een huishouden, terwijl sociale voorzieningen, onderwijs, kinderopvang en medische voorzieningen niet langer gratis zijn. Dat heeft in de desbetreffende landen geleid tot feminisering van de armoede. Veel vrouwen zijn gedwongen andere vormen van werk te zoeken. Wanneer de toegang van vrouwen tot de formele arbeidsmarkt structureel beperkt is, ontstaat een trek naar minder beschermde en meer gecriminaliseerde markten zoals seksuele dienstverlening en exploitatief huishoudelijk werk. Vrouwen uit etnische minderheden hebben een bijzonder marginale positie op de arbeidsmarkt en binnen de maatschappij in het algemeen, niet alleen door een gebrekkige opleiding, maar ook door discriminatie (o.a. IOM, 1998; Vocks en Nijboer, 1999).

De motieven van vrouwen om op een aanbod van ronselaars in te gaan - ook als ze weten dat het om prostitutie gaat - zijn voornamelijk economisch. Veel vrouwen zijn relatief hoog opgeleid en afkomstig uit *middle* en *upper class* families. In een aantal gevallen vormde verlies van hun vroegere hogere levensstandaard een motief. Slachtoffers komen bovendien niet alleen uit de allerarmste landen, maar ook uit landen met een relatief hoge levensstandaard zoals Tsjechië en Polen. Verder telt niet alleen de feitelijke, huidige situatie, maar ook het perspectief op een betere toekomst. Uit een interview met slachtoffer X (opleidingsniveau VWO):

‘Ze werd op haar 17^e voor het eerst door de man van haar nicht benaderd, of zij in Engeland professioneel zou willen gaan dansen. In eerste instantie was haar vader daar niet over te spreken. Haar ouders zijn beide academisch opgeleid en werken bij een universiteit. X bleef aandringen bij haar vader tot hij uiteindelijk toestemming gaf. De man van haar nicht kwam regelmatig bij haar ouders over de vloer. Hij had contact met een plaatselijke crimineel die papieren regelde. Ze reisde via Tsjechië, waar haar tijdens een tussenstop verteld werd wat haar daadwerkelijke bestemming zou worden. Ze werd naar een club gebracht waar zij zich moest prostitueren. Later bracht men haar naar waar ze regelmatig contact had met haar vroegere ronselaar. Deze nam haar in vertrouwen waardoor zij min of meer in het web betrokken werd en andere meisjes moest gaan controleren.’

Over het rijke Westen bestaat vaak een onrealistische beeldvorming als een gebied met onbeperkte mogelijkheden. Daarnaast worden de veronderstelde goede sociale voorzieningen in bestemmingslanden aantrekkelijk gevonden (IOM, 1996; Siron e.a., 1999; Vocks en Nijboer, 1999). Het verband tussen armoede en prostitutiemigratie is echter zowel op micro- als op macroniveau verre van perfect. Hoewel (relatieve)

armoede het belangrijkste motief blijft om op een voorstel van een ronselaar in te gaan, vormt dit geen afdoende verklaring voor prostitutiemigratie en vrouwenhandel. Naast de gelegenheidsstructuur, waar we hier niet verder op in gaan, geldt dat prostitutiemigratie door (potentiële) slachtoffers van vrouwenhandel als een acceptabel middel moet worden gezien om een legitiem doel te bereiken. Met andere woorden: niet alleen economische maar ook culturele factoren moeten in aanmerking worden genomen bij het beantwoorden van de eerder gestelde vraag.

Vóór de politieke omwenteling werden onderdanen van Centraal en Oost-Europese landen door de staatsideologie tot op zekere hoogte afgeschermd van kapitalistische invloeden. Deze ideologie zorgde voor een normatieve beperking van het aspiratieniveau. Door het openen van de grenzen is deze 'afscherming' weggefallen en is het in principe mogelijk om in eigen land daadwerkelijk een hogere levensstandaard te realiseren. Tegenover de toegenomen aspiraties staan echter de economische ontwikkelingen, waardoor de mogelijkheden voor grote categorieën vrouwen eerder zijn af- dan toegenomen. Dit leidt tot een grote druk om alternatieve wegen voor het realiseren van de toegenomen aspiraties te zoeken. De vraag is dan in hoeverre (migratie-)prostitutie gezien wordt als een (legitiem) middel.

De positie van de vrouw na de omwenteling

Vrouwen hebben na de omwenteling weer een meer traditionele en ondergeschikte rol toebedeeld gekregen. De rol van de vrouw als productiewerkster is verschoven naar die van moeder in het gezin. In Polen en Rusland is deze verschuiving van het rollenpatroon binnen het gezin mede te verklaren door de herwaardering van historische rolpatronen ter vervanging van de ideologie van gelijkheid van het communisme. Bijvoorbeeld in de Oekraïne is het stereotype ontstaan van de man als kostwinner, terwijl vrouwen meer en meer naar de informele sectoren van de economie worden verdreven (IOM, 1998). De rooms-katholieke kerk neemt in een land als Polen een sterke positie in en bekrachtigt de patriarchale gezinsstructuur. De man mag zijn vrouw en kinderen disciplineren, terwijl echtscheiding, overspel en abortus niet zijn toegestaan. Als gevolg van deze in het algemeen ondergeschikte positie hebben veel vrouwen een laag gevoel van eigenwaarde. Zij zullen zich daardoor ten opzichte van een man eerder dienstbaar opstellen en minder snel durven weigeren (IRT-NON, 1997). Ronselaars - veelal bekenden, vrienden, of zelfs familie - zijn zich hiervan bewust en weten er geraffineerd op in te spelen. Uit een interview met slachtoffer Y (23 jaar, Tjechisch):

'Ze werd zwanger van haar vriend die in dezelfde club werkte. Samen met een kennis stelde deze aan haar voor dat ze in Nederland in de prostitutie zou gaan werken, zodat ze veel geld voor haar kind zou kunnen verdienen.'

In de vroegere Sovjet Unie waren seksuele intimidatie (als machtsvertoon) en seksuele dienstverlening een veelvoorkomend verschijnsel. Dat gaf voeding aan de gedachte dat seks een weliswaar vernederende, maar wel toelaatbare manier was om gunsten te verwerven en kon worden gezien als een ruilmiddel. Deze commodificering van seksualiteit heeft zich na de omwenteling versterkt doorgezet, mede doordat bestaande taboes op seksualiteit bij jongere generaties verdwenen. In de huidige Centraal- en Oost-Europese landen zijn jonge meisjes minder geneigd om prostitutie als smerig, ongezond of sociaal onacceptabel werk te zien, zoals hun ouders nog wel deden. In een steekproef van circa 1200 geïnterviewde Oekraïense vrouwen zag meer dan de helft prostitutie gewoon als werk waarmee je veel geld kunt verdienen. Veel vrouwen, met name de jongere generaties, overwogen werk in de dienstensfeer of *entertainment business* als kelnerin, danseres, masseuse of andere baantjes die door ronselaars vaak worden aangeboden (IOM, 1998).

Vrouwen die al eerder als prostituee gewerkt hebben, verwachten in West Europa onder betere omstandigheden te kunnen werken en veel geld te verdienen. Ronselaars bieden hen dat vooruitzicht, waardoor niet alleen hun status, maar ook hun gevoel van eigenwaarde stijgt. Deze vrouwen zijn over het algemeen wel op de hoogte van de aard van het werk, maar niet van de omstandigheden waaronder ze moeten werken. Vooral voor straatprostituees is een aanbod met goede financiële vooruitzichten aantrekkelijk, maar ook voor hotelprostituees, die onder betere omstandigheden werken, kunnen de voorgespiegelde hoge beloningen een grote aantrekkingskracht hebben. Vrouwen zonder ervaring in de seksindustrie, die op het moment van ronselen werkloos zijn, zien prostitutie in het buitenland vaak als een (acceptabele) manier om in korte tijd en anoniem veel geld te verdienen.

Werken als prostituee in het buitenland kan door ronselaars als aantrekkelijk worden voorgesteld, maar het brengt de vrouwen die daarop ingaan in een zeer kwetsbare situatie. In het stadium van de werving is nog niet altijd sprake van slachtofferschap, maar bij de gedwongen exploitatie in de prostitutie is dat wel het geval. Uit een interview met slachtoffer Y (23 jaar, Tjechisch):

‘Ze heeft zich op 19 jarige leeftijd 'zogenaamd' laten verkopen aan een Duitse vrouwenhandelaar om een vriendin die zwanger was uit de schulden te helpen. Eenmaal in Duitsland zou ze ontsnappen, maar er werd een inval gedaan in de Duitse bar voordat ze ook maar iets in Duitsland kon doen en ze werd naar Nederland gebracht. De eerste maand gingen de zaken redelijk totdat zij door andere mannen werd overgenomen. Ze moest lange uren maken en zag haar geld niet meer terug.’

Vrouwenhandelaren passen verschillende dwangmethoden toe om de slachtoffers als prostituee te laten werken. Uit onderzoek blijkt dat dreiging met geweld, tegen de slachtoffers zelf of tegen hun familie, veel voorkomt, maar dat handelaren ook daadwerkelijk gebruik van zeer grof fysiek geweld niet schuwen. Uit een interview met slachtoffer Z (17 jaar, van Roma afkomst):

‘Ze werkte in eerste instantie vrijwillig maar kreeg na een paar weken problemen met een pooier die het meer meisjes lastig maakte die in ... werkten. Hij heeft haar met twee andere mannen verkracht en onder dwang voor hem laten werken. Zij heeft geen geld gezien voor de tijd dat zij gewerkt heeft in’

Slachtoffers melden in de interviews mishandelingen, (groeps-)verkrachtingen en het tatoeëren als vorm van eigendomsbewijs. Het lijkt erop dat extreme vormen van geweld een min of meer ritueel karakter hebben, dat ook ter afschrikking van andere slachtoffers dient. Er worden ook min of meer subtiele methoden van dwang gehanteerd om de slachtoffers onder controle te houden. Zo worden ze opgezadeld met een grotendeels fictieve schuld voor de levering van reisdocumenten en tickets, waardoor ze niet meer naar het eigen land kunnen terugkeren. Slachtoffers worden door handelaren voortdurend gecontroleerd, bijvoorbeeld door cameratoezicht of door de vrouwen te isoleren van anderen. Door hen voortdurend naar nieuwe werkplekken te transporteren wordt voorkomen dat ze banden aangaan. Om te zorgen dat ze geen contact opnemen met de politie wordt hen verteld dat de Nederlandse politie net zo corrupt is als de politie in het land van herkomst. Aangifte of andersoortig politiecontact zal er alleen maar toe leiden, zo beweren de handelaren, dat het slachtoffer zonder financiën het land zal worden uitgezet. Bovengenoemde vormen van dwang en misleiding kunnen meer succesvol zijn, naarmate het rechtsstatelijk karakter van de herkomstlanden zwakker is, bijvoorbeeld in verband met bescherming van achtergebleven familie tegen dreiging van geweld, nasporingen van verdwenen familieleden, de geloofwaardigheid van politieoptreden, fraude en corruptie in verband met documentenvervalsing, enzovoorts (Vocks en Nijboer, 1999).

De smokkel in Nigeriaanse meisjes: religie en extreem consumptivisme in West-Afrika

In het midden van de jaren negentig werd Nederland opgeschrikt door berichten over verdwijningen van jonge Nigeriaanse meisjes uit asielopvangcentra. In die jaren arriveerden er steeds meer alleenstaande minderjarige asielzoekers (AMA's). In 1999 vroegen meer dan 4000 personen die aangaven jonger te zijn dan achttien jaar, bij binnenkomst in Nederland asiel aan. Veel van deze AMA's waren meisjes en jonge vrouwen uit Afrika, vooral uit Nigeria. Zij bleken echter in veel gevallen kort na aankomst in een OC (opvangcentrum) of AZC (asielzoekerscentrum) met onbekende bestemming te verdwijnen en werden in sommige gevallen door de politie in het prostitutiecircuit van grote steden in Nederland aangetroffen.

De heftige maatschappelijke reacties op het grote aantal verdwijningen en de handel in meisjes voor prostitutiedoeleinden leidden tot onderzoek door verschillende politieteams¹⁵ en maatschappelijke instellingen, zoals Terre des Hommes (1997, 1999). Hieruit bleek helder, hoe de handel in West Afrikaanse AMA's was georganiseerd. Hun komst bleek het werk te zijn van handelaren, zowel mannen als vrouwen, die veelal vanuit Nigeria opereerden, maar ook in Nederland over uitstekende contacten beschikten en goed op de hoogte bleken van de Nederlandse asielpraktijk. De meisjes varieerden in leeftijd van dertien tot twintig jaar en werden overwegend uit één district en zelfs één stad binnen Nigeria 'gerekruteerd' (Benin City, district Edo). Zij werden daarbij door zogenaamde *boyfriends* benaderd met mooie beloften over reizen naar Europa. Voor vertrek werden ze goed geïnstrueerd en kregen ze een ticket en reisdocumenten. Als ze bij aankomst op Schiphol tegen de lamp zouden lopen, moesten zij direct asiel aanvragen. Na opname in de opvang-procedure werden de meisjes opgepikt door seksexploitanten of tussenhandelaren en verdwenen ze met onbekende bestemming.

De opkomst van dit verschijnsel lijkt verband te houden met een sterk verslechterende sociaal-economische situatie in het land van herkomst, zoals in vele delen van Afrika het geval is (Chabal 1996; Chabal & Daloz 1999). Vanaf het begin van de jaren tachtig was Nigeria niet meer in staat de crisis het hoofd te bieden, wat al snel leidde tot politieke instabiliteit en criminalisering van de staat en haar apparaten. Er is een uitgebreide literatuur die dergelijke processen in Afrika analyseert. (zie bijvoorbeeld Bayart e.a. 1999; Ellis 1996; Chabal 1996). In 1986 aanvaardde Nigeria onder grote internationale druk de voorstellen van het IMF en de Wereldbank voor structurele aanpassingsprogramma's, die tot doel hebben door middel van liberalisering de lokale economie te stimuleren. Voor grote delen van de bevolking leidde dit echter tot nog grotere armoede. Vooral de kwetsbare groepen in de samenleving, zoals vrouwen en kinderen, werden door de dieper wordende economische crisis getroffen (Iyun 1995; Jega 2000). De introductie van liberalisering, waardoor de samenleving steeds meer open komt te staan voor (economische) interactie met globale processen, ging hand in hand met een tweede ontwikkeling die allerlei maatschappelijke structuren eveneens onder druk zet. Onder grote delen van de bevolking manifesteerde zich een groeiend verlangen om deel uit te maken van een wereldwijde economie en daar de vruchten van te plukken. Aangewakkerd door de moderne media, de beelden van westerse welvaart en de migratie naar het buitenland, ontwikkelde zich in Nigeria een sterk consumptivisme, dat zich onder meer kenmerkte door een jacht op allerlei luxe consumptieartikelen (zie over consumptivisme ook Fardon e.a., 1999). Veel zaken zoals huis, familie en religie kwamen daardoor bloot te staan aan marktkrachten en de daarbij behorende consumptiedrang: een ontwikkeling die vooral sociale zekerheden

¹⁵ Politieteams zoals het pyjAMA, LAMA, Daktari en Vodoo-team hebben zich niet alleen bezig gehouden met de vervolging van hen die de smokkel organiseerden, maar hebben zich ook verdiept in de omstandigheden van de betrokken meisjes (zie voor een overzicht Vellinga, 1999).

danig schaadden waar juist de kwetsbare groepen in de samenleving afhankelijk van zijn.

Pervertering van voodoo: van bescherming tot dwangmiddel

Hoewel de handel in Nigeriaanse vrouwen en meisjes op het eerste gezicht niet aanzienlijk lijkt te verschillen van soortgelijke praktijken uit andere delen van de wereld, blijkt uit de gesprekken met de meisjes al snel dat er sprake is van een bijzonder complexe culturele context. De AMA's vertellen over occulte en intimiderende rituelen, waaraan zij voor vertrek, maar soms ook na binnenkomst in Nederland worden onderworpen en die zij stevast als *voodoo* betitelen. Door deze rituelen zouden zij onder druk zijn gezet om afgelegde beloften aan hun handelaren stipt na te komen. Door de *voodoo* zouden de handelaren zo'n sinistere macht over hen uitoefenen, dat zij de greep op de meisjes, op hun inkomsten uit de prostitutie en op hun medewerking aan seksuele exploitatie nooit zouden verliezen. Veel meisjes verwezen daarbij naar '*voodoo* pakketjes' met schaamhaar, stukjes van vingernagels en bloed. Deze lichaamseigen stoffen zijn van hen afgenomen en zouden in de macht over en intimidatie van deze meisjes een belangrijke rol spelen. Deze pakketjes werden door handelaren in Nigeria achtergehouden, soms hield de handelaar, madam of seksexploitant in Nederland ze in zijn/haar bezit.

Deze *voodoo* blijkt vooral in verband te staan met de enorme schulden van de meisjes bij de handelaren, waarvoor op deze manier afbetaling gegarandeerd werd. De handelaren willen hun 'investering' in de aanschaf van visa, paspoorten en tickets zo snel mogelijk terugverdienen. De meisjes noemen vaak bedragen boven de 40.000 US\$, duidelijk een veelvoud van het bedrag dat de aanschaf van reisdocumenten de handelaren heeft gekost.

Uit politieonderzoek bleek al spoedig dat cultureel-religieuze factoren van overwegend belang zijn voor het begrijpen en bestrijden van dit fenomeen. Zowel de politie, de opvang als de advocatuur kwamen voor grote vragen te staan over de aard van Afrikaanse religie en de ogenschijnlijk sinistere dimensies daarvan. Op dit terrein kunnen westerse noties van het occulte niet zomaar worden toegepast. Hoewel ook de meisjes zelf vaak over *voodoo* spraken, was het niet duidelijk welke religieuze handelingen zij nu precies bedoelden en in hoeverre de beeldvorming daarover niet gekleurd was door allerlei fantastische voorstellingen over de magische wereld die ook in het Westen bestaan¹⁶. In de West-Afrikaanse cultuur is het deelnemen aan uiteenlopende religieuze vormen immers een alledaagse zaak, vooral wat betreft ingrijpende beslissingen of omstandigheden in het persoonlijke leven¹⁷. Voor een reis naar het buitenland, het afsluiten van een contract, het bezegelen van een relatie of het krijgen van een kind worden vaak lokale religieuze specialisten geraadpleegd. Deze zijn verbonden aan heiligdommen waarin godheden hun bijzondere krachten in dergelijke omstandigheden kunnen schenken. Om dat te bereiken moeten bepaalde rituelen worden uitgevoerd, vaak dieren worden geofferd en de priesters voor verleende diensten worden betaald. Ook handelaren die in Nigeria meisjes rekruteren gaan ervan uit dat zowel zij als de meisjes deze bovennatuurlijke sanctionering nodig hebben, om de relatie die zij met elkaar aangaan (in feite het sluiten van een contract) te bezegelen. Als een van beiden zich niet aan de afspraken houdt, kan de godheid van dat heiligdom gevraagd worden langs bovennatuurlijke weg in te grijpen. In feite is dit een *religieuze-juridische* praktijk die in deze regio wijd verspreid is.

¹⁶ In het rapport 'Een Schijn van Voodoo' worden hierover enkele belangrijke achtergronden geschetst (Van Dijk e.a. 2000, zie ook WOCON 2001).

¹⁷ Hierover bestaat een uitgebreide antropologische literatuur die echter binnen het bestek van dit artikel niet aan de orde kan worden gesteld.

Verder worden bij soortgelijke heiligdommen rituelen uitgevoerd die bijvoorbeeld moeten zorgen voor bescherming, succes, schoonheid, aantrekkelijkheid. In deze wereld spruit persoonlijke kracht tevens voort uit de relaties die men met de bovennatuur aangaat en onderhoudt, een verbintenis die 'mee gaat' naar elke reisbestemming. Dit heeft tot gevolg dat de meisjes voor hun vertrek naar Europa vaak een veelheid aan rituelen hebben ondergaan, die in hun pluriformiteit beantwoorden aan het brede scala van functies en betekenissen die aan die handelingen worden toegedicht. Sommige rituelen zijn bedoeld om hun kracht en aantrekkelijkheid te vergroten en op reis bescherming te bieden, andere om overeenkomsten en relaties te sanctioneren, terwijl weer andere ontzag voor de bovennatuur moeten inboezemen en daardoor een intimiderend effect kunnen hebben. In de afgelopen twee decennia echter zijn deze, overigens veelal volstrekt legitieme en algemeen geaccepteerde, religieuze gebruiken onder druk komen te staan door het opkomend consumptivisme. De krachtig tot de verbeelding sprekende indrukken van de westerse welvaart, de luxe en het succes die voor het grijpen lijken te liggen, hebben ertoe geleid dat veel van deze rituelen van betekenis zijn geworden in de pogingen tot die wereld toegang te verkrijgen. Dit stelt vooral mensen in de stedelijke samenlevingen van West-Afrika voor dagelijks weerkerende dilemma's, waarvoor zij bij voorkeur de steun en hulp van de bovennatuurlijke wereld zoeken. Enerzijds heeft zich in deze Afrikaanse samenlevingen een enorme verschuiving voorgedaan van een productief naar een consumptief georiënteerde bestaansbasis. Hierin heeft bijvoorbeeld het bewerken van veldjes op het platteland voor velen afgedaan en wordt er meer heil gezocht in handel, dienstverlening in de informele sector, waarvan helaas ook prostitutie een onmiskenbaar element is. In toenemende mate wordt met het bezit van consumptieartikelen status, prestige, gezag en succes in de samenleving aangegeven. Anderzijds worden door sterk dalende economische kansen en vooruitzichten de mogelijkheden steeds geringer om aan dergelijke consumptieve patronen deel te nemen. Door dit alles is er in Nigeria een zeer competitieve en exploitatieve economie ontstaan, die in de overheersende jacht op welvaart ook het rituele domein tot instrument maakt, terwijl dit domein in eerste instantie vooral bescherming en hulp placht te bieden. Dat er sprake is van perversiteit blijkt uit het feit dat zowel in Nigeria als in Nederland handelaren, die beslist geen priester zijn in de gebruikelijke betekenis van het woord, zich meester hebben gemaakt van bepaalde rituelen. Deze handelaren eigenen zich op manipulatieve wijze allerlei rituele elementen toe (zoals het afnemen van bloed, haar en nagels van de meisjes) en rukken deze daarmee uit hun culturele verband. Voor de gerekruteerde meisjes, die onder druk van hetzelfde consumptivisme vaak verlekt worden om met *boyfriends* in zee te gaan, is het moeilijk om de manipulatieve en vaak intimiderende aard van deze handelingen te onderkennen als niet authentiek en daarmee niet geldig. Aan deze praktijken moet de conclusie worden verbonden dat het oprukkend consumptivisme in Nigeria niet alleen het lichaam en seksualiteit verregaand commodificeert, maar ook de rituelen die voorheen met een grote mate van heiligheid werden beleefd.

Conclusie

In de sociaal-economische, politieke en culturele omstandigheden, die in belangrijke mate bijdragen aan de opkomst van het verschijnsel vrouwenhandel, is een aantal overeenkomsten in de onderzochte casussen te signaleren. Wat betreft de sociaal-economische en politieke omstandigheden worden de belangrijkste herkomstlanden vaak gekenmerkt door economische crises die diepe sporen trekken in de sociale orde. Deze landen zijn in politiek opzicht als zwakke of verzwakte staten te kenschetsen, waarbij ingrijpende ontwikkelingen in een vaak relatief korte periode hebben plaatsgevonden. Staatsapparaten staan niet (meer) primair in dienst van burgers, maar functioneren eerder als hun exploitanten. Daardoor zijn oude culturele vormen van

sociale zekerheid geactualiseerd of nieuwe alternatieve vormen ontstaan. Deze landen kennen een hoog geweldsniveau en criminele afrekeningen met een sterk geritualiseerd karakter. Volgens het Britse blad *The Economist* (geciteerd in *Trouw* van 15 juni 2001) horen landen als de Oekraïne en Nigeria - belangrijke gebieden van herkomst van slachtoffers van vrouwenhandel - door de hoge mate van corruptie en het onbetrouwbare rechtssysteem tot de landen met het allerslechtste investerings- en vestigingsklimaat.

Tegelijkertijd is een proces van globalisering op gang gekomen, waardoor met name bij jongeren in de tweede en derde wereld de wens om deel te nemen aan die *global community* is aangewakkerd en mensen een sterke consumptiedrang ondergaan. Luxe en welvaart, schijnbaar binnen handbereik, wekken niet alleen in Westerse landen onvervulbare begeerten op, maar ook in gebieden die daar voorheen niet of minder mee in contact kwamen. In veel gevallen wordt de jacht op welvaart en consumptie-artikelen niet alleen veroorzaakt door lokale omstandigheden, maar ook door de beelden van welvaart die van elders worden geïmporteerd.

Daarnaast wordt door het wegvallen van allerlei be- en afschermende sociale instituties het individu veel meer in een één op één relatie gebracht met tal van oncontroleerbare marktmechanismen. Voorheen functionerende en mitigerende instituties als staat, familie en religie worden zelf onderwerp van de markt en kunnen geen zekerheid meer bieden. Vooral in die landen waar traditionele samenlevings- en productievormen grotendeels zijn verdwenen, is sprake van een breuk tussen oudere en moderne culturele opvattingen, van tegenstrijdige normenstelsels, oprukkend consumptivisme en geloof in een gemakkelijke weg naar rijkdom en succes. Met name kwetsbare groepen in de samenleving (bepaalde categorieën jongeren en vrouwen) worden daardoor gemakkelijker in exploitatieve verhoudingen gedrongen, waarin zij buffers en zekerheden missen.

Hoewel de bovengenoemde processen zich in culturele termen telkens anders manifesteren en anders worden beleefd, vertonen de onderliggende oorzaken en mechanismen grote overeenkomsten. Het blootleggen van die culturele verschijnselen en mechanismen biedt voor preventie en bestrijding van uitwassen als vrouwenhandel wellicht meer aanknopingspunten dan een eenzijdige nadruk op structurele ontwikkelingen.

Literatuur

- Aronowitz, Alexis A. (2001) 'Smuggling and trafficking in human beings: the phenomenon, the markets that drive it and the organisations that promote it', in: *European Journal on Criminal Policy and Research*, 9: 163-195.
- Bayart J.F., S. Ellis & B. Hibou (1999) *The Criminalization of the State in Africa*, Oxford: James Currey / Bloomington: Indiana University Press.
- BKA (2000) *Menschenhandel Berichtsjahr 1999*, Wiesbaden: Bundeskriminalamt.
- Chabal, P. (1996) 'The African crisis: context and interpretation', in: Richard Werbner and Terence Ranger (eds.) *Postcolonial Identities in Africa*, London: Zed Books: 29-54.
- Chabal, P. & J.P. Daloz (1999) *Africa Works: Disorder as Political Instrument*. Oxford: James Currey / Bloomington: Indiana University Press.
- De Ruyver, B. (1999) *Mensenhandel doorgelicht. De Filippijnen als case-study*. Antwerpen / Apeldoorn: Maklu.
- Dijk, R. van, T. Rasing, N. Tellegen & W. van Binsbergen (2000) *Een Schijn van Voodoo. Culturele achtergronden van de handel in Nigeriaanse meisjes voor de Nederlandse prostitutie*, Leiden: Afrika Studiecentrum.
- Ellis, S. (ed.) (1996) *Africa Now: People, Policies & Institutions*, London: James Currey / Portsmouth, N.H.: Heinemann.

- Fardon, R., W. van Binsbergen & R. Van Dijk (eds.) (1999) *Modernity on a Shoestring. Dimensions of Globalization, Consumption and Development in Africa and Beyond*. London: SOAS / Leiden: ASC.
- Impe, K. van (2000) People for Sale: 'The Need for a Multidisciplinary Approach towards Human Trafficking' in: *International Migration*, Special Issue, 2000/1: 113-130.
- IOM (1996) *Trafficking in Women for Sexual Exploitation in Austria*, Geneva: IOM.
- IOM (1998) *Information Campaign against Trafficking in Women from Ukraine*, Research Report, Geneva: IOM.
- IOM (2001) *Trafficking in Migrants. Quarterly Bulletin*, IOM N° 23, Special Issue, Geneva: IOM.
- IRT-NON en Internationaal Politie Instituut Twente, Afdeling advies en Informatie, Universiteit Twente (1997) *Mensenhandel vanuit Centraal- en Oost Europa*, IRT Noord en Oost Nederland, Nijverdal: IRT-NON.
- Iyun, F. (1995) 'The impact of structural adjustment on maternal and child health in Nigeria', in: Gloria Thomas-Emeagwali (ed.) *Women Pay the Price: Structural Adjustment in Africa and the Caribbean*, Trenton, N.J. : Africa World Press: 31-37.
- Jega, A. (ed.) (2000) *Identity Transformation and Identity Politics under Structural Adjustment in Nigeria*, Uppsala: Nordiska Afrikainstitutet.
- Okólski, M.(2000) Illegality of International Population Movements in Poland. In: *International Migration*, Special Issue, 2000/1, IOM 2000: 57-87.
- Siron, S., P. van Baeveghem, B. De Ruyver, T.Vander Beken & G. Vermeulen (1999) *Trafficking in migrants through Poland*, Antwerpen / Apeldoorn: Maklu
- Terre des Hommes (1997) *Kinderprostitutie in Nederland: een onderzoek naar aard en omvang*, Rapport.
- Terre des Hommes (1999) *Handel in Nigeriaanse meisjes. Rapport, Terre des Hommes en Nigeriaanse Vereniging in Nederland (NDMN)*.
- Vellinga, F.R. (1999) *West-Afrikaanse AMA's: Vermist maar ook gemist ? Een onderzoek naar de voorkoming van verdwijning van West-Afrikaanse alleenstaande minderjarige asielzoekers uit opvangcentra in Nederland*, Enschede: Technische Hogeschool Twente.
- Vocks, J. en J. Nijboer (1999) *Land van belofte. Een onderzoek naar slachtoffers van vrouwenhandel uit Centraal en Oost Europa*, Groningen: Universiteit Groningen, Vakgroep Strafrecht en Criminologie.
- WOCON (2001) *Research on Trafficking in Women in Nigeria*, Report, Women's Consortium of Nigeria (WOCON) and Netherlands Embassy, Lagos, Nigeria.